

TOMAS SAULIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

DIALEKTIKA PLATONO IR KANTO FILOSOFIJOJE

Dialectics in Plato and Kant

SUMMARY

Plato defines dialectics as a method that enables us to reach the essence of each thing. Primarily, it can be done by the comprehension of something particular in virtue of a general idea. Kant states that even sense perception needs unifying forms. As he makes clear in *Critique of Pure Reason*, no act of comprehension can be derived solely from the subject matter which is comprehended (empiricists insisted on such a derivation). We can draw a parallel between Kant's fundamental distinction "matter versus form" and Plato's opposition "sensable things versus intelligible ideas". One of the last-mentioned is the first step in dialectics. So we have grounds to view Kant's "copernical turn" as a case of the application of the Platonic dialectical method.

Kiekvienas metodiškas svarstymas prasideda prielaidomis, t. y. jau turimu svarstomojo dalyko suvokimu, kurį būtina traktuoti kaip akivaizdų ir savaime reikšmingą (pozityvų) faktą. Priešingu atveju mums reikėtų tirti ne patį dalyką, apibrėžtą tam tikra sąvoka, o paskirus jo momentus, kurie dažniausiai apibrėžiami skirtingomis sąvokomis; be to, tokiu būdu siekdami pažinimo, neišvengiamai turėtume aiškintis ir tų momentų tyrimo prielaidas. Taigi savo

prielaidas kvestionuojantis svarstymas lemia objekto „eroziją“; jis visuomet yra *regressus in indefinitum*, o kartu ir *regressus in infinitum*.

Kokiomis prielaidomis galime remtis imdamiesi svarstyti apie dialektiką? Pirmiausia turime graikišką žodį *dialektikē*, kuris, viena vertus, pasirodydamas savo autentišku pavidalu, būtent kaip graikų kalbos žodis, kreipia mūsų žvilgsnį į jo autentišką, „graikišką“ reikšmę, kuri yra ne kas kita, o pats žodžio vartojimas.

RAKTAŽODŽIAI: dialektika, empirinis patyrimas, idėja, apriorinė forma, sintezė.

KEY WORDS: dialectics, sense perception, form, synthesis.

Žodžius *dialektikos*, *dialektikē* (tai ve-diniai iš sudurtinio veiksmožodžio *dia-legomai*, reiškiančio „kalbuosi“, „disku-tuoju“) pirmasis pradėjo vartoti Plato-nas. Jau *Eutideme* Platonas mini dialek-tikus (*dialektikoi*); jie neva yra įvaldę kaž-kokią ypatingą meną (*technē*), todėl geba apdoroti geometrų, astronomų bei skai-čiavimo meistrų tyrimų rezultatus, ly-giai kaip ir virėjai sugeba iš medžiotojų bei žvejų laimikio pagaminti maistą¹. *Kratile* Platonas pažymi, jog dialektikas esti tas, kuris moka klausti ir atsakyti, t. y. vartoti vardus (*onomata*), todėl jam ir dera prižiūrėti papročių steigėjo ir vardų teikėjo darbą². Pasak *Menono*, dialektikų puoselėjamas klausinėjimo bei atsakinėjimo menas iš principo skiriasi nuo eristikos (ginčo, įtikinėjimo meno): jis grindžiamas nuoširdžiu, sąžiningu kalbėjimu bei atidumu pašnekovo nuo-monei³. Kita vertus, šis menas leidžia pakirsti pašnekovo pasitikėjimą jo gina-mais įsitikinimais ir netgi paties „svei-ko proto“ ar „įprastinio požiūrio“ auto-ritetu; patyręs visa griauinančią dialek-tinės diskusijos galią Lachetas skundžia-si Sokratui: „regis, suprantu, kas yra drąsa, ir nežinau, koku būdu ji nuo ma-nęs ką tik paspruko, tad aš negaliu su-griebti jos žodžiu ir apibrėžti“⁴. *Faidone* teigiama, jog kiekvieną esinį (*to on*) rei-kia tirti „patį savaime“, t. y. atsiribojus nuo juslinių išpūdžių, pasitelkus vien tiksliai diskursyvųjį mastymą (*dianoia*)⁵; taigi visų pirma būtina suvokti, jog iš-ties yra tam tikros bendrybės (idėjos)⁶, ir tik šią būtį (*oysia*) privalu aiškinti klau-simais bei atsakymais⁷. Savo ruožtu *Faidre* dialektikams priskiriamas sugebė-jimas „daug kur išsibarsčiusius dalykus

sujungti į vieną idėją“ bei „visą ką su-skirstyti į rūšis, pagal prigimtinius na-rius“⁸. *Faidro* žodžius patvirtina ir *Sofis-tas*: dialektikas paskiruose dalykuose išvelgia juos perskverbiančią vieną idė-ją; be to, jis aiškiai mato tiek daug skir-tingų idėjų apimančią vieną idėją, tiek vienos idėjos sąsają tam tikru atžvilgiu su daugeliu kitų, tiek ir daugybės idėjų tarpusavio skirtumus⁹.

Šiuo atveju taip pat svarbi ir *Valsty-bėje* nurodyta regėjimo galios bei ano ypatingo sugebėjimo (galima sakyti: dialektikos galios) analogija: regėjimas vi-sų pirma kreipiasi į gyvas būtybes, po to – į žvaigždes ir galiausiai – į Saulę; esą panašiai ir žmogus, „pasitelkęs dialektiką, be jokių pojūčių, vien tiksliai pro-tu stengiasi pasiekti kiekvieno daikto es-mę ir nesustoja tol, kol grynuoju protu nepagauna gėrio esmės“¹⁰. Gėrio idėja esti viršiausia visų idėjų hierarchijoje¹¹, todėl į ją besiorientuojanti dialektika „yra virš visų mokslų, tarsi jų viršūnė ir vainikas“¹².

Taigi *in abstracto* dialektika yra api-bendrinimo (*synagōgē*) ir perskyrimo (*diairesis*) technika¹³; ji leidžia „aiškiau pažinti būtį (*to on*) ir protu suvokiamus (*noēton*) dalykus“¹⁴, naudojant pagrindi-nes proto „priemones“, t. y. būties, ra-mybės, judėjimo, tapatybės ir skirtybės kategorijas (*ta megista genē*)¹⁵.

Dialektiniam pažinimo procesui bū-dingos trys stadijos. Pirmoje stadijoje dialektikas suvokia paskirus empirinio patyrimo objektus siejantį bendrumą – idėją; tad šiuo atveju platoniskasis ter-minas „idėja“ turi *epistemologinę* koncep-to, sąvokos reikšmę. Antroje stadijoje idėjos skaidomos į rūšis (*eidē*) ir sieja-

mos į gimines (*genē*); kitaip sakant, empirinį patyrimą redukuojant į mąstymo sritį dar neįgyjamas patikimas pažinimas, todėl paskira sąvoka turi būti suvokiama santykyje su kitomis. Trečioje stadijoje skirtingos idėjos suvokiamos kaip visos inteligibilios būties totalybė (*to pan, kosmos*). Čia svarbu pažymėti, jog Platono filosofijos kontekste reikšminga būtent *ontologinė* termino „idėja“ reikšmė; „kiekvienas daiktas turi atitinkamą idėją, kuri yra viena ir kurią vadiname daikto esme (*oysia*) – ji yra tai, kas yra kiekvienas daiktas“¹⁶. Subjektyvi idėja–sąvoka reprezentuoja objektyvią idėją–esmę, tačiau su pastarąja niekuomet nesutampa, nes priešingu atveju, pasak *Parmenido*, paneigiama tikrojo pažinimo (*epistēmē*) galimybė¹⁷. Tačiau nepaisant to, kad ontologiniu požiūriu idėjos mąstymui nepriklauso, vis tik dialektikas „pasiekia kiekvieno daikto esmės pažinimą“¹⁸, nes mąstydamas jis remiasi ne kuo kitu, bet vieninteliu apodiktiniu principu – „yra gėris pats savaime“; galima teigti, jog šis principas žmogui kaip protingai būtybei esti įgimtas: „gėrio regimybės niekam nepakanka – visi ieško tikrojo gėrio, o tariamąjį niekina“¹⁹. Viena vertus, patsai pažinimo procesas, Platono įsitikinimu, neišvengiamai yra „gėrio“ (*agathon*) siekimas. Antra vertus, „gėris“ laikytinas būtino ryšio tarp idėjos–sąvokos ir idėjos–esmės pagrindu; kitaip sakant, kiekvienas sintezuojantis ar „sinoptinis“ (*synoptikos* – apžvelgiantis viską kartu) suvokimas suponuoja akivaizdų „gėrio“ egzistavimą²⁰; „iš tiesų visa suriša ir kartu laiko gėris ir saitas (*deon*)“²¹. Tad nenuostabu, jog *Timajuje* kosmoso estetinę pagavą

(t.y. galutinę sintezę) pagrindžia kaip objektyvų faktą būtent „geriausios iš priešasčių“ postulatą²².

Kalbant apie dialektinį pažinimą, privalu atkreipti dėmesį į tai, jog, Platono įsitikinimu, suvokimo būdas visišškai priklauso nuo suvokiamo objekto ontologinio statuso: „ką galima suvokti protu (*noēsis*) ir paaiškinti svarstymu (*logos*) visuomet esti sau tapati būtis (*to on*), o ką atskleidžia nuomonė (*doxa*) ir nesvarstantis pojūtis (*alogos aisthēsis*), tas nuolat atsiranda ir žūva, tačiau iš tikrųjų niekuomet nebūva“²³; taigi „tas pats dalykas negali būti ir pažinimo ir nuomonės objektu“²⁴. Tačiau dialektikui būtina susieti empirinį patyrimą su diskursyvaus mąstymo bendrybėmis (idėjomis–sąvokomis). Kita vertus, pačiam diskursyviame mąstymui būdinga pažinti konkretybes tik tarpininkaujant bendrybėms ar sąvokoms; tuomet kyla klausimas: koku pagrindu Platonas konkretybių ir bendrybių susiejimą priskiria dialektikos menui?

Štai *Faidone* Platonas taip samprotauja: „jei be paties grožio yra dar koks gražus daiktas, tai jis gražus vien todėl, kad yra ano grožio bendrininkas (*metechēi*)“²⁵; veiksmožodis *metechō* reiškia „dalyvauti“, „turėti dalį“. Empirinio patyrimo objektai turi „tam tikrą pastovią savo pačių *oysia*“²⁶ (kitaip sakant, apie juos mes negalime spręsti bet kaip); Losevo teigimu, termino *oysia* pagrindinė reikšmė – „būti tapačiu pačiam sau“²⁷. Platonas *konkrečiau* objekto tapatybę traktuoja kaip jo kitimo momentus (požymius) tarpusavyje siejančią loginę struktūrą – *eidos*; be to, kiekviena tokia struktūra esti bendra *daugeliui* objektų;

būtent šiam aspektui išskirti pasitelkiamas terminas *idea*²⁸. Čia svarbu dar kartą akcentuoti, jog toji loginė struktūra, kurią nusako terminai *eidos* ar *idea*, visų pirma laikytina ne diskursyvaus mąstymo sąvoka, bet patiems objektams būdinga tvarka (*kosmos, taxis*)²⁹; būtent ji leidžia protui objektų atžvilgiu formuluoti visuotinai galiojančius dėsnius. To, kas esti empiriškai patiriama, reali, objektyvi tvarka neišvengiamai suponuoją „pirmykštį chaosą“ ar „pirminę materiją“³⁰; šią tvarkos priešingybę Platonas vadina priimančiuoju pradū, maitintoja, pribuvėja, motina ar erdve; *Timajuje* erdvė (*chōra*) taip apibūdinama: „ji amžina, jos neįmanoma sunaikinti, ji dovanuoja būstą viskam, kas tik gimsta, tačiau pati suvokiama be pojūčių, kažkokio neteisėto samprotavimo dėka, tad patikėti jos buvimu beveik neįmanoma“³¹. Taigi platoniškas „priimantis pradus“ kaip ir idėjos yra neempirinė empirinio patyrimo sąlyga; nuo idėjų jis skiriasi tuo, jog pats esti nepažinomas³².

Platonas atmėta „grynojo“ empirinio patyrimo galimybę: kiekvienas pojūčiais suvokiamas objekto požymis yra apibrėžtas (t. y. turi tam tikrą suvokiamą pavidalą – *morphē*) tiktai loginėje struktūroje. *Tiesioginis* santykis su objektu – tai jo loginės struktūros intelektualinė intuicija, o pastarąją Platonas traktuoja kaip prisiminimą (*anamnēsis*); anot *Menono*, „kadangi siela nemirtinga, dažnai gimsta ir matė viską čia ir Hade, tad nėra nieko, ko ji nepažintų; tad nenuostabu, jog dorybės ir kitų dalykų atžvilgiu ji sugeba prisiminti tai, kas anksčiau jai buvo žinoma“³³; „tiesa apie viską, kas egzistuoja, gyvena mūsų sielose“³⁴. Bet, kita

vertus, prisiminimas įmanomas ne tik todėl, kad siela turi įgimtą tiesos pažinimą, bet ir todėl, jog jau empirinio patyrimo srityje objektai esti struktūruoti: „matydami lygius pagalius, akmenis ar kitokius lygius daiktus, iš jų susidarome mintį apie aną, nuo šių dalykų skirtingą „lygu““³⁵. Platono įsitikinimu, diskursyvus mąstymas, operuojantis idėjomis-sąvokomis, turi objektyvų ar ontologinį pagrindą – t. y. girdimą (*akoystos*) ir regimą (*horatos*) kosmosą; pasak Losevo, tiek Platonui, tiek ir kitiems graikų mąstytojams empiriškai patiriamas kosmosas yra konkreti ir vienintelė būtis³⁶; idėjos-sąvokos leidžia mąstyti ir pažinti šią konkrečią ir vienintelę būtį, o ne šalia jos egzistuojančią transcendenciją.

Platono dialoguose nuolatos akcentuojama, jog pojūčiais ar protu galima suvokti tik *esinius* – tai, kas yra (*ta onta*); Platonas išskiria dvi *esinių* rūšis: „neregimos“, protu suvokiamos idėjos yra pačios savaime (*auto ho estin*), o „regimi“, jusliškai suvokiami objektai yra tiktai idėjų šešėliai (*skiai*)³⁷, jie yra tiktai santykiyje su idėjomis. Taigi galiausiai susiduriame su prieštaravimu tarp Platono ontologinių ir epistemologinių principų: teigiant, jog empirinio patyrimo objektai egzistuoja ir sykiu yra suvokiami tik dėl santykio su idėjomis, dialektikos menas netenka prioriteto ir reikšmės. Kam gi reikalingas menas „daug kur išsibarsčiusius dalykus sujungti į vieną idėją“, jei tie dalykai jau yra sujungti?

Iš tikrųjų pirmasis ir pagrindinis dialektinės procedūros veiksmas yra ne minėtasis protu suvokiamos, autonomiškos būties ir jusliškai suvokiamo, reliatyvaus

tapsmo (*genesis*) sričių sujungimas, bet veikiau šių dviejų *atskyrimas*³⁸. Tačiau tikėtina, kad dialektikai iš pat pradžių suklysta; anot Aristotelio, platoniškosios idėjos nepaaiškina empirinio patyrimo objektų (*aisthēton*) judėjimo bei kitimo; antra vertus, neigiant, jog idėjos natūra-

liai priklauso (*enyparchein*) tiems objektams, jų negalima sieti ir su nejusliškai suvokiamų objektų būtimi (*einai*) bei pažinimu³⁹. Kitaip tariant, dialektikai panašūs į tuos keistuolius, kurie mano, kad daiktus galima suskaičiuoti tiktai padidinus jų kiekį⁴⁰.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Plg. *Euthyd.* 290c. Платон. *Евтидем*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 1. – Москва: Мысль, 1990, с. 181.
- 2 Plg. *Crat.* 390c-d. Platonas. *Kratilas*. Vertė M. Adomėnas. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 68, 69.
- 3 Plg. *Men.* 75d-e. Plg. Платон. *Менон*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 1. – Москва: Мысль, 1990, с. 581.
- 4 *Lach.* 194b. Платон. *Лакет*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 1. – Москва: Мысль, 1990, с. 285.
- 5 Plg. *Phaed.* 66a. Platonas. *Faidonas, arba apie sielą*. Vertė T. Aleknienė. – Vilnius: Aidai, 1999, p. 34.
- 6 *Phaed.* 75b.
- 7 *Phaed.* 78d.
- 8 *Phaedr.* 265d-e. Platonas. *Faidras*. Vertė N. Kardelis. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 72.
- 9 Plg. *Soph.* 253d-e. Платон. *Софист*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 2. – Москва: Мысль, 1993, с. 324.
- 10 Plg. *Resp.* VII, 532a. Platonas. *Valstybė*. Vertė J. Dumčius. – Vilnius: Pradai, 2000, p. 289.
- 11 *Ibid.* VI, 509b.
- 12 *Ibid.* VII, 534e.
- 13 *Phaedr.* 266b.
- 14 *Resp.* VI, 513c-d.
- 15 *Soph.* 254c-255e.
- 16 *Resp.* VI, 507b.
- 17 Plg. *Parm.* 133d-135c. Платон. *Парменид*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 2. – Москва: Мысль, 1993, с., 355-357.
- 18 *Resp.* VII, 534b.
- 19 *Ibid.*, VI, 505d.
- 20 А. Л. Доброхотов. «Беспредпосылочное начало» в философии Платона и Канта, in *Историко-философский ежегодник*. – Москва: Наука, 1987, с. 64.
- 21 *Phaed.* 99c.
- 22 Plg. *Tim.* 29b. Platonas. *Timajas. Kritijas*. Vertė N. Kardelis. – Vilnius: Aidai, 1995, p. 65.
- 23 *Ibid.* 28a.
- 24 *Resp.* V, 478b.
- 25 *Phaed.* 100c.
- 26 *Crat.* 386d.
- 27 А. Ф. Лосев. *История античной эстетики. Высокая классика*. – Москва: Искусство, 1974, с. 230.
- 28 *Ibid.*, p. 224, 225.
- 29 *Gorg.* 506c-d. Платон. *Горгий*, in *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 1. – Москва: Мысль, 1990, с. 551.
- 30 *Tim.* 50d-e.
- 31 *Ibid.*, 52b.
- 32 Aristotelis objekto sąrangos principui (*morphē, eidos*) priešina *hylē* (šis terminas į lotynų k. buvo išverstas kaip *materia*); *Metafizikoje* tvirtinama, jog *hylē* „savaime nėra pažymima nei kaip kažkas (*ti*), nei kaip kokio nors dydžio, nei kaip kas nors, ką apibrėžtų kiti predikatai, apibrėžiantys būtybę (*on*)“ (*Met.* 1029a20-24. Aristotle. *Metaphysics*. – New York: Columbia University Press, 1963, p. 133).
- 33 *Men.* 81c.
- 34 *Ibid.* 86b.
- 35 *Phaed.* 74c.
- 36 А. Ф. Лосев. Тимей: мифологическая диалектика космоса, in Платон. *Собрание сочинений в четырех томах*. Т. 3. – Москва: Мысль, 1994, с. 594.
- 37 *Resp.* VII, 515c.
- 38 T. Sodeika teigia, jog „būtent tekstas yra „vieta“, kurioje pasirodo pagrindinė perskyra – „šėšėliai“ versus „tikri daiktai“. Maža to, ši perskyra ne tik pasirodo vien tekste, bet niekur kitur, išskyrus tekstą, ir neegzistuoja“ (T. Sodeika. Dialogas ir tekstas: pastabos Martino Buberio dialoginių tekstų parašėse, in *Baltosios lančkos*, 1999, Nr. 11, p. 11).
- 39 *Met.* 991a11.
- 40 *Ibid.* 990b1-3.

B. d.